

הריגת כינה בשבת

ר' יוסף תנעמי

נאמר בגמרא (שבת יב ע"א):

"ת"ר המפלה את כליו מולל וזורק ובלבד שלא יהרוג.
אבא שאול אומר: נוטל וזורק ובלבד שלא ימלול.
אמר רב הונא: הלכה מולל וזורק וזהו כבודו ואפילו בחול.
רבה מקטע להו (רש"י: מקטע להו - הורגן, ובשבת).
ורב ששת מקטע להו.
רבא שדי להו לקנא דמיא.
אמר להו רב נחמן לבנתיה: קטולין ואשמעינן לי קלא דסנוותי.
תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: אין הורגין את המאכולת בשבת, דברי בית
שמאי, ובית הלל מתירין."

וברש"י:

"כדמפרש טעמא בפרק שמונה שרצים (שבת קז, ב) מאילים מאדמים דמשכן, מה
אילים פרים ורבים - אף כל שפרה ורבה; וכינה אינה פרה ורבה, אלא מבשר אדם
היא שורצת".

ובשבת קז ע"ב, על דברי המשנה: "ושאר שקצים ורמשים החובל בהן - פטור, הצדן לצורך
- חייב, שלא לצורך - פטור", אמרו בגמרא:

"הא הורגן - חייב, מאן תנא?

אמר רבי ירמיה: רבי אליעזר היא, דתניא, רבי אליעזר אומר: ההורג כינה בשבת
- כהורג גמל בשבת. מתקיף לה רב יוסף: עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי אליעזר
אלא בכינה, דאינה פרה ורבה. אבל שאר שקצים ורמשים דפרין ורביין - לא פליגי.
ושניהם לא למדוה אלא מאילים, רבי אליעזר סבר: כאילים, מה אילים שיש בהן
נטילת נשמה - אף כל שיש בו נטילת נשמה.

ורבנן סברי: כאילים, מה אילים דפרין ורביין - אף כל דפרה ורבה.
אמר ליה אביי: וכינה אין פרה ורבה? והאמר מר: יושב הקדוש ברוך הוא וזן
מקרני ראמים ועד ביצי כינים! - מינא הוא דמיקרי ביצי כינים.
והתניא: טפויי וביצי כינים! - מינא הוא דמיקרי ביצי כינים."

העולה מדברי הגמרא, שההורג שקצים ורמשים בשבת חייב, אבל כינה מותר להרוג לדעת
בית הלל ולדעת חכמים, ובאר רב יוסף בגמרא שטעמם הוא משום שאיסורי שבת נלמדו

מהמלאכות שנעשו בהקמת המשכן ונטילת נשמה נעשתה במשכן בשחיטת האילים ואין לדמות הריגת כינה שאינה פרה ורבה לאילים שפרים ורבים.

כך פסק הרמב"ם (הלכות שבת פ"א ה"ג): "ומותר להרוג את הכנים בשבת מפני שהן מן הזיעה".

וכן פסק השולחן ערוך (שטז, ט): "פרעוש, הנקרא ברגו"ת בלשון ערב, אסור לצודו א"כ הוא על בשרו ועוקצו, ואסור להרגו. אבל כנה, מותר להרגה".

ובאר המשנה ברורה (ס"ק לח): "דכל מלאכות דשבת ממשכן ילפינן להן וילפינן מיתת כל בע"ח לחיוב משחיטת אילים מאדמים שהיו במשכן בשביל עורותיהן ולא דוקא ע"י שחיטה דה"ה ע"י הכאה וחניקה או נחירה וכל כי האי גוונא כיון שבא ע"י נטילת נשמה חייב ואמרין מה אילים מאדמים שפרים ורבים אף כל שפרים ורבים לאפוקי כנה דאינה באה מזכר ונקבה אלא באה מן הזיעה לא חשיבא בריה".

נשאלת השאלה: מאחר ובזמננו בעקבות ההתפתחות המדעית ושכלול כלי התצפית ברור שכינים פרות ורבות מזכר ונקבה שמטילה ביצים מהן בוקעים צאצאי הכינים, האם יש להחמיר בדבר ולהימנע מהריגת כינה למרות שהיתר זה הוא הלכה פסוקה ואין בה חולק.

באופן כללי, לדיון זה השלכות הלכתיות רבות:

באיסורי מאכלות: לפי הגמרא מותר לאכול תולעים שנמצאות בבשר הדג משום שנוצרו בדג עצמו - ובזמננו ידוע שהגיעו לתוך הדג מבחוץ.

בהלכות נידה: לפי הגמרא מעוברת נחשבת מסולקת דמים רק משיוכר עוברת כלומר לאחר שלושה חודשי הריון ועד אז צריכה לחשוש לוסתה ובזמננו נראה שמיד כשמתעברת מסתלקים דמיה.

בהלכות שבת: לפי הגמרא הנולד לשמונה הרי הוא כאבן; לא מחללים עליו את השבת ולא מלים אותו בשבת כיון שאינו בר קיימא ובזמננו הפגים בני קיימא.

בהלכות מילה: לפי הגמרא חובה למצוץ דם מהתינוק אחרי המילה ואם לא מצץ מסכן בכך את התינוק, ובזמננו לא זו בלבד שלדעת הרופאים אין סכנה בהימנעות מהמציצה אלא יש סכנת זיהום במציצה.

בהלכות טריפות: הגדרת הטריפה לפי הגמרא היא כל שלא חיה י"ב חודש ובזמננו בהמות שנטרפו חיות יותר מ"ב חודש.

אם כן יש לנו לברר:

א. כיצד יש להתייחס למאמרי חז"ל התלויים בכך שהבינו את המציאות והטבע שלא כפי שאנו מבינים אותם?

ב. אם נחליט שהבנת המציאות של חכמי המדע מדויקת יותר מהבנת חז"ל, האם בעקבות כך תשתנה ההלכה?

מצאנו בשאלות אלו כמה גישות בדברי רבותינו :

- א. חז"ל לעולם צודקים בהכרת המציאות לעומת חכמי המדע.
- ב. יתכן שחכמי המדע צודקים בהבנתם את המציאות ולכן יש לשנות את ההלכה.
- ג. אמנם צדקו חכמי המדע בהבנתם את המציאות אך אין לשנות את ההלכה.

כמובן, לא כל הגישות שנסקור נאמרו בכל הפרטים ויש לדון בכל מקרה לגופו.

כשם שדעת חכמי ישראל שונה מדעת חכמי המדע שבזמננו לגבי הבריות הקטנות ביותר מצינו בגמרא מחלוקת בין חכמי ישראל לחכמי אומות העולם לגבי הבריות הגדולות ביותר, גרמי השמים.

א. חז"ל לעולם צודקים בהכרת המציאות לעומת חכמי המדע

מצינו בגמ' בפסחים (צד ע"ב) :

"תנו רבנן, חכמי ישראל אומרים : גלגל קבוע ומזלות חוזרין, וחכמי אומות העולם אומרים : גלגל חוזר ומזלות קבועין.
אמר רבי : תשובה לדבריהם - מעולם לא מצינו עגלה בדרום ועקרב בצפון.
מתקיף לה רב אחא בר יעקב : ודילמא כבוצינא דריחיא, אי נמי - כצינורא דדשא.
חכמי ישראל אומרים : ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למעלה מן הרקיע.
וחכמי אומות העולם אומרים : ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למטה מן הרקיע.
אמר רבי : ונראין דבריהן מדברינו, שביום מעינות צוננין ובלילה רותחין".

הביאור הפשוט הוא שחכמי ישראל וחכמי או"ה נחלקו בשתי שאלות : 1. האם הכוכבים נעים בצורה חופשית בתוך הגלגל (כמין אופן ברקיע שהמזלות נתונים בו – רש"י) כדעת חכמי ישראל או שהם קבועים בגלגל והגלגל סובב סביב הארץ כדעת חכמי או"ה? 2. האם השמש עולה בלילה למעלה מן הרקיע כדעת חכמי ישראל או יורדת תחת הארץ כדעת חכמי או"ה. בשאלה הראשונה רצה רבי להוכיח כדעת חכמי ישראל ורב אחא בר יעקב הקשה על הוכחתו. לגבי השאלה השנייה אמר רבי שנראין דבריהן מדברינו. גם לגבי השאלה הראשונה דעת הרבה מהראשונים שכיון שהשאלה השנייה נובעת מהראשונה נמצא שגם עליה אמר רבי שנראין דבריהן מדברינו, ויש להבין האם כוונת רבי להכריע

בכך את המחלוקת וממילא מודים חכמי ישראל לדברי חכמי או"ה או שהמחלוקת בעינה עומדת.

ידועים דברי רבינו תם בעניין בין השמשות ששתי שקיעות הן (שבת לה ע"א ד"ה 'תרי תילתי'). הלחם משנה (הלכות שבת פ"ה) הקשה וכתב :

"דברי ר"ת ז"ל הוא מפני שהוא ז"ל סובר כסברת חכמי ישראל שגלגל קבוע ומזל חוזר. ר"ל שגלגל השמש לעולם הוא קבוע אבל המזל שהוא גוף השמש הולך ממזרח למערב ואחר כך בלילה ינקב הרקיע ועולה למעלה וחוזר אחורי השמים אל מזרח וזו היתה סברת חכמי ישראל ומפני כן כתב שיש שתי שקיעות האחת כשינקב הרקיע והיא מהלכת כל עובי הרקיע וזהו מהלך ג' מילין והשקיעה האחרונה היא כשהלך השמש כל עובי הרקיע וחוזר אחורי הכיפה זהו כונות דברי ר"ת ז"ל. אבל קשה שהרי כבר אמרו בגמרא (פסחים כד) שבדבר זה נצחו חכמי יון לחכמי ישראל והיא סברא בדוקה וחכמי ישראל עצמן חזרו וקבעו דינים על סברת חכמי יון שאמרו בלינת המים בפסח שהמים בלילה מתחממים מפני שהשמש הולך למטה מהארץ ולכך לא ישאבו המים בלילה וא"כ איך קבע בסברא הזאת ר"ת ז"ל אחר שהיא נדחית וצ"ע".

אבל באמת ר"ת אזיל לשיטתו בזה כמו שהביא בשיטה מקובצת (כתובות יג ע"ב) בשמו :

"ואמר ר"ת ז"ל דאע"ג דנצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל היינו נצחון בטענות אבל האמת הוא כחכמי ישראל והיינו דאמרינן בתפלה ובוקע חלוני רקיע. ועוד אמרו בפי אלמנה לכ"ג מתיב ר' זכאי זו עדות שהעיד ר' יוסי מפי שמעיה ואבטליון והודו לו אמר רב אשי מי קתני וקבלו והודו לו קתני דמסתבר טעמיה ע"כ".

כלומר, לדעת ר"ת אף שאמר רבי ונראין דבריהן מדברינו (ומדברי ר"ת מבואר אף יותר : שנצחו חכמי או"ה את חכמי ישראל), פרושו של דבר שלא מצאו מענה להשיבם אבל האמת היא כדעת חכמי ישראל (כשם שהודו חכמים לר' יוסי כי מסתבר טעמו אבל לא קיבלו את דבריו), וידוע שרוב הראשונים נקטו כסברת ר"ת (יבי"ע ב, כא).

כיו"ב כתב הרמ"א (תורת העולה) :

"ואע"פ שאמרו ונצחו חכמי האומות כו' כבר כתבתי בזה בפי המגילה שלי ובספר אגדות שאין דעת לומר שחזרו בהן חכמי ישראל רק שבסבות הגלות נשכח מהן אותו הדרך ולא ידעו לכוון כל דרכי התכונה ע"פ תכונה ההיא והוצרכו ללמוד על פי תכונת הגוים וזהו ענין ההודאה".

משמע מדבריהם שאין לומר שצדקו חכמי או"ה ונצחו לחכמי ישראל וכן מפורש בדברי הראשונים שנשאלו על נדונים כגון זה :

הרשב"א (שו"ת ח"א צח) נשאל אודות בהמה שנטרפה באחת מאותן טרפיות שע"פ המשנה והגמרא אין כמוה חיה וטען השואל שנתברר שעברו עליה שנים עשר חודש ושאל האם בכגון זה ניתן להכשיר את הבהמה והשיב שהואיל ודין טריפה זו הלכה פסוקה היא ולא נחלק בו אדם מעולם :

"מאן דאמר שהיא מתקיימת שנים ושלוש שנים לא היו דברים, ומי שמעיד טעה בכך שלא היה מעולם... וכיון שכן אפילו יצאו כמה ויאמר כך ראינו אנו מכחישיך אותן כדי שיהא דברי חכמי קיימין ולא נוציא לעז על דברי חכמים ונקיים דברים של אלו..."

וכיוצא באלו אני אומר כאן בבקשה מכם אל תוציאו לעז על דברי חכמים בכל מה שמנו חכמים בטרפיות הודאין ולא עשאו ספק טריפה. ואם יש מי שלבו נוקפו ויאמר שמא לא דברו חכמים אלא על הרוב ורוב בעלי חיים שנטרפו באחד מן הטרפיות שמנו חכמים אינן חיים אבל אפשר שמקצתן חיין חזק גופם וטבעם אם כן כבר בטלת כלל משנתנו שאמרה שאין כמוה חיה שכל מה שמנו חכמים לדעת תנא דמתניתין אי אפשר לחיות שכן אמרו דרך כלל טריפה אינה חיה... וכן בכאן אנו שואלין אותו שמעיד מאין אתה יודע ששהתה זו שמא שכחת או שמא טעית או שמא נתחלף לך בזמן או שמא נתחלפה לך בהמה זו באחרת שאי אפשר להעיד שתהא בהמה זו בין עיניו כל שנים עשר חודש. ואם יתחזק בטעותו ויאמר לו כי אהבתי דברים זרים והם אשר ראו עיניהם ואחריהם אלך נאמר אליו להוציא לעז על דברי חכמים אי אפשר ויבטל המעיד ואלף כיוצא בו ואל תבטל נקודה אחת ממה שהסכימו בו חכמי ישראל הקדושים הנביאים ובני נביאים ודברים שנאמרו למשה מסיני".

וכ"כ הריב"ש בתשובה (תמז) :

"דבר השאלה ידעת האדון נ"ר שאין לנו לדון בדיני תורתנו ומצותיה על פי חכמי הטבע והרפואה. שאם נאמין לדבריהם אין תורה מן השמים חלילה, כי כן הניחו הם במופתיהם הכוזבים. ואם תדין בדיני הטרפות על פי חכמי הרפואה, שכר הרבה תטול מן הקצבים, כי באמת יהפכו רובם ממות לחיים ומחיים למות, ויחליפו חי' במת... והרמב"ם ז"ל כששנה מעט ואמר שצומת הגידין הם בעצם התחתון, בעופות לא הודו לו, אחרי שלפי סוגית הגמרא נראה שהוא בעצם האמצעי. ולא נזכר בתלמוד חלוק בין בהמה לעופות. ואעפ"י שהיה הרב ז"ל חכם בחכמת הרפואה והטבע ובקי בנתוח, כי לא מפי הטבע והרפואה אנו חיין, ואנחנו על חכמינו ז"ל נסמוך. אפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל. שהם קבלו האמת ופירושי המצוה, איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה. לא נאמין אל חכמי היונים והישמעאלים, שלא דברו רק מסברתם ועל פי אי זה נסיון מבלי שישגחו על כמה

ספקות יפלו בנסיון ההוא. כמו שהיו עושין חכמינו ז"ל כמוזכר בפרק המפלת (ל ע"ב) אני מביא ראיה מן התורה ואתם מביאים ראיה מן השוטים".

ערוך השלחן (אבן העזר יג, ל) בענין גזירת חז"ל שלא ישא אדם מעוברת או מניקת חבירו עד שימלאו לולד כ"ד חודש מחשש שתתעבר ויעכר חלבה ותסכן בכך את תינוקה הראשון כתב:

"יש פתאים שעברו ונענשו על אמרם שבזמן הזה שאין מניקים בניהם שני שנים אין צריך להמתין שני שנים והבל יפצה פיהם דגם חז"ל ידעו שרוב בנים אין יונקים שתי שנים שלימות אלא שחששו למיעוטא דמיעוטא בסכנת נפשות... וכלל גדול אומר לך שרבותינו חז"ל לבד גודל קדושתם וחכמתם בתורת ד' עוד היו יותר גדולים בחכמות טבעיות ובידיעות העולם יותר מכל המתחכמים להשיב על דבריהם הטהורים והמפקפק על דבריהם מעיד על עצמו שאינו מאמין בתורה שבעל פה אם כי יבוש מלהגיד זה בפה מלא".

כיו"ב כתב הב"ח (או"ח שכ"ח):

"אבל בחולי שיניים שקורין צפידנא שהוא סכנת נפשות בידוע שגומר בבני מעיים וסימניה כי רמי מידי בככי אתא דמא מעל הבשר שעל השיניים בזו אפילו אומר חולה אין צריך לחלל שבת ואפילו גם רופא אומר אין צריך אין שומעין להן דמיטעי קא טעי דכבר מקובל ביד התנאים דסכנת נפשות היא".

וכן בפמ"ג שם:

"בצפידנ"א אפילו החולה והרופא אומרים אין צריך, שקר אומרים, כי מקובל ביד חז"ל שסכנה הוא".

וכן דעת הגר"ע יוסף (יביע אומר ח"י יו"ד כד):

"אנו אין לנו אלא דברי חז"ל כדברי האחרונים הנ"ל והרי עינינו הרואות כי הרופאים וחכמי המדע של זמנינו ממלאים פיהם שחוק ומלעיגים על חכמי המדע והרפואה שבדורות שלפנינו, ואין ספק שחכמי הדור הבא אשר יבאו אחרינו גם הם ילעגו על חכמי המדע והרפואה שבדורינו. ויסתרו את מסקנותיהם. וא"כ למה נסמוך על דעותיהם נגד מסקנת חז"ל".

ובנדון דידן, בעניין הריגת כינה בשבת בספר פחד יצחק (מאת הרב והרופא יצחק למפרונטי) כתב:

"אי לא דמסתפינא אמינא, בזמננו שחכמי התולדות הביטו וראו וכתבו דכל בעל חיים יהיה מי שיהיה הוה מן הביצים, וכל זה הוכיחו בראיות ברורות, א"כ שומר נפשו ירחק מהם ולא יהרוג לא פרעוש ולא כינה ואל יכניס עצמו בספק חטאת,

ובדבר זה אמינא, אם ישמעו חכמי ישראל ראיות אומות העולם יחזרו ויודו לדבריהם", וכתב ששאל את רבו ר' יהודה בריאל על כך והשיבו: "אין לנו לשנות הדינים המיוסדים ע"פ קבלת רבותינו הקדמונים אשר רוח ה' דיבר בם ומלתו על לשונם, ולכן אין לזוז ממה שפסקו הפוסקים הרמב"ם והשי"ע על פי התלמוד שלנו. ואפילו כל רוחות המחקר שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותנו מקבלתינו. הילכך הדין הזה שפסקו הפוסקים אמת ויציב ונכון וקיים. ואין לשנותו כלל ועיקר מחמת תואנות החקירות החדשות אשר מקרוב באו".

וכן פסקו להתיר הריגת כינה בשבת כדין הגמרא הגרש"ז אוירבך (ביצחק יקרא שטז, ט) והגר"ע יוסף (יבי"א ח"י יו"ד סי' כד).

ב. יתכן שחכמי המדע צודקים בהבנתם את המציאות, ולכן יש לשנות את ההלכה

מנגד, יש שהבינו שרבי באמרו "ונראין דבריהן מדברינו" הסכים ממש לדעתם וסובר שהצדק עם חכמי או"ה.

הרמב"ם (מורה נבוכים ב, ח) כתב בעניין הקולות שמשמיעים הכוכבים במרוצתם שדעת אריסטו שאינם משמיעים קולות והוסיף:

"ואל יהא מוזר בעיניך שהשקפת ארסטו חולקת על השקפת חכמים ז"ל בזה כי השקפה זו כלומר אם יש להן קולות נספחת לדעה גלגל קבוע ומזלות חוזרים וכבר ידעת שהכריעו השקפת חכמי אומות העולם על השקפתם בעניינים הללו של התכונה והוא אמרם בפירוש ונצחו חכמי אומות העולם וזה נכון כי הדברים העיוניים לא דבר בהם כל מי שדבר אלא כפי שהביאו אליו העיון ולפיכך צריך לסבור מה שנתקיימה ההוכחה עליו".

הרי שלא רק שפרש את דברי רבי "ונראין דבריהן מדברינו" בצורה החלטית יותר: "ונצחו חכמי אומות העולם" אלא שגם הבין שדברי רבי לגבי השאלה השניה נכונים למסקנה גם לגבי השאלה הראשונה אף שרבי ניסה להוכיח את דברי חכמי ישראל.

עוד כתב הרמב"ם (מו"נ ג, יד):

"ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו מענייני התכונה עם המצב כפי שהוא לפי שהמדעים באותו הזמן היו חסרים ולא דברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים אלא מצד שהם ידעני אותם הדורות באותם המקצועות או שמעום מידעני אותם הדורות".

ובהלכות קידוש החודש (יז, כד) כתב :

"וטעם כל אלו החשבונות ומפני מה מוסיפים מנין זה ומפני מה גורעין, והיאך נודע כל דבר ודבר מאלו הדברים, והראיה על כל דבר ודבר, היא חכמת התקופות והגימטריות שחברו בה חכמי יון ספרים הרבה והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים, אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו, ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין שחברו אותו נביאים בין שחברו אותם גוים, שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמתתו בראיות שאין בהם דופי אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו אלא על הראייה שנתגלתה והטעם שנודע".

ושם בפרק יא :

"ודרכי החשבון יש בהן מחלוקות גדולות בין חכמי הגוים הקדמונים שחקרו על חשבון התקופות והגימטריאות, ואנשים חכמים גדולים נשתבשו בהן ונתעלמו מהן דברים ונולדו להן ספיקות, ויש מי שמדקדק הרבה ולא פגע בדרך הנכונה בחשבון ראיית הירח אלא צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. ולפי אורך הימים ורוב הבדיקות והחקירות נודעו למקצת החכמים דרכי חשבון זה, ועוד שיש לנו בעיקרים אלו קבלות מפי החכמים וראיות שלא נכתבו בספרים הידועים לכל".

ר' אברהם בן הרמב"ם (מאמר על אודות דרשות חז"ל) באר את מחלוקת חכמי ישראל וחכמי או"ה והוסיף :

"ואמר בסוף הברייתא חכמי ישראל אומרים ביום חמה הולכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע ודעת זו בלי ספק דבוקה לגלגל קבוע ומזלות חוזרים, וחכמי אומות העולם אומרים ביום חמה מהלכת למעלה מן הארץ ובלילה למטה מן הארץ ודעת זו בלי ספק דבוקה לגלגל חוזר ומזלות קבועים, וכאשר שמע רבי הדברים האלה שהם תוצאות מן ההקדמות שחלקו בהם תחילה הכריע דעת חכמי אומות העולם בראיה זו שאמר נראים דבריהם שביום מעינות צוננים ובלילה מעינות רותחים. והנה זה עם היות ראייה זו רפה וחלושה כאשר אתה רואה. ומעתה התבונן מה שהורונו בברייתא זו ומה יקר עניינה שלמדו כי רבי לא הביט בדעת אלו אלא מדרך הראיות בלי להשים על לב לא לחכמי ישראל ולא לחכמי אומות העולם והכריע דעת חכמי אומות העולם מפני ראייה זו שחשב כי היא ראייה מתקבלת שביום מעינות צוננים ובלילה מעינות רותחים. והתבונן חכמת זה הסוד כי רבי לא פסק כדעת חכמי אומות העולם אלא שהכריע דעתם מדעת שיקול הדעת בראיה שזכרנו, זהו שאמר נראים דבריהם הוא מלה מורה על הכרעה ואלו נתברר לו בודאי ובראייה שגלגל חוזר ומזלות קבועים היה פוסק הלכה כמותם כאשר עשו זולתו מן החכמים ז"ל בדעות אחרות. ואמר נצחו חכמי אומות העולם

לחכמי ישראל. ובאמת נקרא אדון זה רבינו הקדוש כי האדם כשישליך מעל פניו השקר ויקיים האמת ויכריענו לאמיתו ויחזור בו מדעתו כשיתבאר לו הפכה אין ספק כי קדוש הוא. והנה נתבאר לנו כי החכמים ז"ל אינם מעיינים הדעות ולא מביטין אותם אלא מצד אמיתתם ומצד ראיותיהם לא מפני האומר אותו יהיה מי שיהיה".

מהר"ם אלשקר (סי' צו) נשאל אודות תינוק שנולד ביום שישי מיד אחרי השקיעה שלדעת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש יש למולו ביום ראשון כיון שכבר התחיל זמן בין השמשות בשקיעה ולדעת ר"ת יש למולו ביום שישי כיון שנולד בזמן שהוא ודאי יום שכן בין השמשות לדעתו מאוחר יותר. תחילה ביאר את דעת ר"ת וכתב עליה:

"וידוע הוא ומשכל ראשון דדברים אלו אין להם שום מציאות כי אם לדעת חכמי ישראל שסוברים לגלל קבוע ומזלות חוזרין ושהשמש מהלכת בלילה אחרי הכפה דע"כ צריכה ללכת כל עובי הרקיע נוכח חלונה כדי לעלות למעלה על גבי הכפה כדאמרן... אמנם שאר המפרשים ז"ל והמחברים ז"ל והרמב"ם ז"ל בפרק ח' מהחלק השני מהמורה והגאונים ז"ל סוברי' כחכמי אומות העולם דגלגל חוזר ומזלות קבועים ושהחמה מהלכת בלילה תחת הארץ... ודבר הנראה לחוש הוא שלא יוכל אדם להכחישו... ואתה ידעת דמה שהניע לר"ת לומר אותן דברים ולעשות שתי שקיעות היינו משום דקשיא ליה מדרבי יהודה דפסחים פ' מי שהיה טמא אדר' יהודה דבמה מדליקין... ולפי' תרץ ז"ל דההיא דפסחי' מיירי בשקיעה ראשונה וההיא דבמה מדליקין בסוף שקיעה שניה... וכבר דחו לה להא מילתא רב שרירא גאון ורבינו האי גאון ז"ל בשתי ידים ומחו לה מאה עוכלי בעוכלא וכתבו ז"ל... ואף רבותי' ז"ל כשאמרו חכמי ישר' אומרי' ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה מהלכ' למעלה מן הרקיע כדרך שפירשנו למעלה טעמו של ר' יהודה ושל רבה וחכמי אומות העולם אומרים ביום מהלכת למעלה מן הארץ ובלילה למטה מן הארץ כדרך שפירשנו אנו הא"ר ונראין דבריהם מדברינו ללמדך שעל מה שפירשנו סמכו חכמי' ז"ל ע"כ מדבריהם והם האריכו ואני קצרת. וכל זה קשיא לר"ת ז"ל... והנה שכח כי חכמי ישראל הודו בזה לחכמי אומות העולם ובטלו דעתם מפני דעתם... נקטינן השתא מדברי הגאונים ז"ל דנהירא להו שבילי דשמיא כשבילי דנהרדעא ומכל הני רבוואתא קמאי וקמאי דקמאי ורוביהו דבתראי דבין השמשות מתחיל משתכנס כל עגולת השמש באופק ולא תראה על פני תבל עד צאת ג' כוכבים בינוניים... וכפי דעת אומות העולם... וקבל האמת ממי שאמרו".

הרב יוסף קאפח בבאורו למו"נ (ב, ח) העיר, שבש"ס שלפנינו הושמט המשפט שציטט הרמב"ם: "ונצחו חכמי אומות העולם" ואין ספק שזאת בהשפעת חכמים המתקשים להודות על דבר שהוא היפך דעתם, והוסיף: "ואין צורך כיום להאריך בהנחות אלה כיון שהם שייכים לתחום הארכיאולוגיה האסטרונומית גם גלגל חוזר וגם גלגל קבוע".

גם בביאורו על הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (פ"ג) העיר :

"כל מושגי מציאות הגלגלים מהותן מספרן ודירוגן וכן אם גלגל חוזר והכוכב תקוע בעומק גוף הגלגל או שגלגל קבוע והכוכב חוזר על פני הגלגל כל הדברים הללו לא קבלום חז"ל איש מפי איש אלא או מהבנתם והכרעתם הם עד היכן שהגיעה תורת האסטרונומיא בזמניהם או שקבלום מחכמי העמים... והוצרכתי להעיר זאת כי ראיתי רבים מתאמצים למצוא מקור או רמז לדברי רבנו בלשונות חז"ל ולדעתי אין צורך לכך והמעייין בדברי רבנו בתחילת החלק השני מספרו מורה נבוכים יראה לנכון כי כל הסתמכותו היא על חכמי האסטרונומיא מחכמי העמים, וחשוב לדעת שהמצב כך הוא כי בימינו כבר נשתנו מושגים הללו מן הקצה אל הקצה ויש דברים שהיו אמת מוחלטת ונהרסו כליל ואם ידמה מי שאינו יודע מקורן שמקורן במסורת חז"ל עלול חלילה לטעות גם בדברים שהם באמת מסורת חז"ל איש מפי איש והם יסודות יהדות לפיכך טוב לדעת האמת שאם יסתרו כפי שנסתרו אין בכך כלום ואין הדבר נוגע בכל שהוא באמונה היהודית".

וכן פסק בנדון דידן בענין הריגת כינה בשבת (הלכות שבת פ"א ה"ב) אחר שדן בדברי הראשונים בזיהוי המינים שדנים בהם בגמרא :

"וכל הדברים יגעים, כי לפי המציאות המוכחת כיום כי גם הפרעוש וגם הכינה ורמשים המתהווים בגללים וכל האמור בהלכה זו כולם נהוים מזכר ונקבה אלא שביצי כל מין מתפתחים באכסניא התואמת אותם. והואיל ואין בדברינו להקל במה שאסרו חז"ל אלא לחוש לאיסור תורה הייתי אומר שראוי להימנע מהריגת שום רחש בשבת פרט למזיקין שיתבארו לקמן".

וכן פסק הגרי"ש אלישיב שטוב להימנע מלהרגן (אורחות שבת יד, ל).

ניתן לסכם את האמור עד כה ולומר, שלדעה הראשונה אין להתחשב כלל בענייני הלכה בדעת חכמי המדע כאשר הם סותרים את דעת חכמינו ז"ל ולדעה השניה אין לחכמינו עליונות עקרונית בהבנת המציאות על פני חכמי המדע ויתכן שהלכה מסוימת המתבססת על הבנה לא נכונה של המציאות - בטעות יסודה.

והמבוכה רבה, שכן אדם נבון וירא שמים יתקשה לנקוט כאחת הגישות; אם יאמר כדעה הראשונה כיצד יעצים עיניו מהמציאות הברורה לו ויעשה עצמו כאילו לא ידע? שכן בעצם בכל אורחותיו מקבל הוא את מסקנות המדע ומאמין בהן ורק בבואו לקיים דברי חז"ל מוכרח הוא לומר שאינו מאמין במסקנות המדע וכדברי הערוך השולחן הנ"ל ש"המפקפק על דבריהם מעיד על עצמו שאינו מאמין בתורה שבעל פה אם כי יבוש מלהגיד זה בפה מלא" ויש להבין מה הציפייה מאדם זה? שיאמר דברים מן הפה ולחוץ ולבו בל עמו?

גם כדעה השניה יתקשה לנקוט ברצותו לקיים דברי חז"ל כפשוטם וכמשמעם, ואיך ניתן לומר שדיני התורה יהיו כפופים לתהפוכות המדע ולחידושויו, וכדברי הריב"ש הנ"ל "שאם נאמין לדבריהם אין תורה מן השמים חלילה".

ג. אמנם צדקו חכמי המדע בהבנתם את המציאות, אך אין לשנות את ההלכה

מצאנו בדברי רבותינו גישה שלישית המחלקת בין הדינים וההלכות לבין ההסברים המדעיים לדינים אלו.

על דחיית מהר"ם אלשקר את דעת ר"ת בעניין השקיעה השיב הרדב"ז (רפב):

"והוי יודע שאע"פ שחזרו חכמי ישראל והודו לחכמי אוה"ע, שהחמה חוזרת בלילה תחת כדור הארץ, ואינה נכנסת בחלונות ומהלכת אחורי הכיפה, כמו שאמרו תחלה, מ"מ לא נ"מ מידי לשיעור בין השמשות, דבין הכי ובין הכי שיעורו ג' חלקי מיל. ובציור השקיעה היתה המחלוקת ולא בשיעורה. תדע שכל המפרשים ז"ל לא הזכירו דבר מזה בהל' שבת, אף שהם היו בקיאים במהלך השמש ויודעים שחכמי ישראל חזרו בהם וכו'".

וכ"כ הפרי חדש (בקונט' דבי שמש) שתירוץ ר"ת הוא אליבא דר' יהודה דס"ל כחכמי ישראל:

"ומיהו לדידן דפשיטא לן שהחמה מהלכת תחת הארץ, לפי שיש מופתים רבים ע"ז, אין לומר דלפ"ז ליתנהו להנך חילוקים דבי שקיעות הם וכו'. הא ליתא... וה"נ לדידן הדין דין אמת וכו'. ודלא כמהר"ם אלשקר ז"ל שטעה לדחות סברת ר"ת בב' ידים בקושיא זו. וכו'. והאמת ששיטה זו היא היותר מחוורת ומסכמת עם סוגיות הש"ס יותר משאר שיטות".

כלומר, הרדב"ז והפרי חדש סוברים שהוכרעה המחלוקת כדברי חכמי או"ה, אך מקיימים את סברת ר"ת כיון שדעת ר"ת היא ההלכה ואינה נובעת מההסבר האסטרונומי.

בעניין הריגת הכינה, בספר מכתב מאליהו (ח"ד עמ' 355) כתב עורך הספר ששמע מהמחבר ר' אליהו דסלר, כשנשאל אודות דינים אחדים שהטעמים שניתנו להם אינם לפי המציאות שנתגלה במחקר הטבעי בדורות האחרונים ואחד הדינים שנשאל הוא הנד"ד, השיב:

"שבאלו ובכיוצא בזה לעולם אין הדין משתנה, אף שלכאורה הטעם אינו מובן לנו, אלא יש לאחוז בדין בשתי ידים בין לחומרא בין לקולא, ודלא כדברי הר"י

למפרונוטי בפחד יצחק שרצה להחמיר שלא להרוג כינה בשבת כיון שנתברר בזמנו בלי שום ספק שכינים פרים ורבים ע"י זכר ונקבה ככל שאר בעלי חיים, והטעם, כי את ההלכה ידעו חז"ל בקבלה מדורי דורות, אבל בענין ההסברים הטבעיים לא ההסבר מחייב את הדין אלא להיפך, הדין מחייב הסבר, והטעם המוזכר בגמ' אינו הטעם היחידי האפשרי בעניין, ואם לפעמים נתנו הסברים שהם לפי ידיעת חכמי הטבע שבימיהם חובה עלינו לחפש הסברים אחרים שבהם יתקיים הדין על מכונו לפי ידיעות הטבע שבימינו".

וכיו"ב פסק הרב משה לוי בספר מנוחת אהבה (ח"ג י"ח, ו) שמותר להרוג כינים בשבת ובמי מנוחות שם אחרי שכתב את הטעם המבואר בגמ' וברמב"ם כתב

"ודע שלפי מה שגילו חכמי המדע בזמננו שהכינים פרים ורבים מזכר ונקבה, שהכינה מטילה ביצים ויוצאים מהם כינים, ודלא כמו שאמרו בגמ' שאין הכינה מטילה ביצים ועיין שם שדחקו לפרש מ"ש שהקב"ה יושב וזן מקרני רמים ועד ביצי כינים דהיינו מין בעל חיים שנקרא ביצי כינים. ולפי מה שהתברר היום שהכינה מטילה ביצים אתי שפיר כפשוטו. אולם עכ"ז עיקר הדין שמותר להרוג כינה בשבת בודאי שהוא אמת ויציב וקיים לעד ואין אנו יכולים לפקפק כלל בדברי חכמינו ז"ל ואפי' יאמרו לנו על שמאל שהוא ימין מחויבים אנו לקבל דבריהם. ובנ"ד שהתנאים לא בארו לנו במפורש הטעם שמותר להרוג כינה בשבת אע"פ שהאמוראים בארו שהוא משום שאינם פרים ורבים, יש לומר שאמרו כן לפי מה שסברו שאינם פרים ורבים, אבל בהגלות נגלות שבאמת הם פרים ורבים יש לומר שהטעם שמותר להרגם משום שאינם פרים ורבים מזכר ונקבה בלבד, שהרי הביצה שמטילה הכינה לא תרקם ממנה כינה אלא במקום זוהמה כמו בשערות הראש שיש בהם מלמולי זיעה. וא"כ לא דמי לאילים ותחשם שפרים ורבים בכל מקום. כנלע"ד להעמיד דברי חכמים ז"ל". והוסיף במילואים שבסוף הספר אחר שהראוהו את דברי המכתב מאליהו הנ"ל: "הרי מפורש שכיוונתי לדעת גדולים ב"ה שצריכים להתייחס לידיעות הטבע שבימינו ועם כל זאת לא לשנות ההלכה הפסוקה מדורי דורות. ואע"פ שיוצא איפוא שהטעם שניתן להלכה מסוימת בזמנם ישתנה, מ"מ ההלכה לא תשתנה. וכן הסכים עמדי מו"ר הגאון הנאמ"ן שליט"א וכן עיקר, ויתד היא שלא תמוט".

העולה מדבריהם, שיש לאחוז את החבל בשני קצותיו, בבחינת "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ירך" (קהלת ז, יח); מצד אחד להתבונן במציאות בעיניים פקוחות ולקבל את חידושי והבנות המדע עד מקום שיד שכלו של אדם מגעת, בבחינת אין לדיין אלא מה שעניו רואות והחכם עיניו בראשו, ומצד שני לקיים את הדינים המקובלים מרבתינו, ואם ימצאו סתירות להתאמץ וליישב את דברי חז"ל ולא לדחות את ההלכה מפני המדע ולא את המדע מפני ההלכה.